Turkish Studies *Social Sciences*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 1615-1636

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22989

ISSN: 2667-5617

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 14.04.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.08.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (25.05.2019)- Referee 2 (25.05.2019)

This article was checked by iThenticate.

SARAYDA TERBİYE OLMAYAN HİÇBİR YERDE TERBİYE ÖĞRENEMEZ: 17. YÜZYIL OSMANLI SARAYINDA CARİYE EĞİTİMİ*

*Murat KOCAASLAN**

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı haremine mensup cariyelere verilen eğitime odaklanmaktadır. Ancak çalışmada erken Osmanlı döneminden son döneme kadar geçen süreden ziyade 17. yüzyıl haremine odaklanılarak haremdeki eğitim değerlendirilmektedir. Bu kapsamda harem halkının kimlerden oluştuğu, cariyelerin hareme hangi yollardan dâhil olduğu, haremdeki yaşam alanlarının nereler olduğu gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Bununla birlikte odaklanılan bir diğer konu ise IV. Mehmed (1648-1687) dönemindeki gösteri sanatlarıdır. Buna ek olarak, 17. yüzyılda cariyelerin aldığı gösteri sanatları/hayâl/kukla eğitimi ve bu eğitim için yapılan masraflar üzerinde de durulmuştur. Erken dönemden itibaren padişahların gösteri sanatlarına olan ilgisi bilinmektedir. Bu kapsamda hüner sahibi sanatkârlar sarayda çalışmıştır. Özellikle 16. yüzyıl sonlarından itibaren sarayda yapılan gösterilerde birçok alanda sanatkâr bulundurmak gelenek haline gelmiştir. IV. Mehmed saltanatı yıllarında da hem sarayda hem de haremden çeşitli hüner sahibi sanatkârlar himaye edilmiştir. Eğlenceye düşkün olan Sultan sarayında çok fazla oyuncu bulundurmuştur. Bu bağlamda Mehmed döneminde gösteri sanatları/hayâl/kukla eğitimi ve bu eğitim için yapılan masraflar da değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dönem kaynakları ve İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen belgeler de kullanılarak Osmanlı haremının sultan ailesinin hizmetkârları için bir eğitim kurumu olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca hareme mensup genç kadınların sadece padişaha uygun cariyeler ve haremde ilerleyen kadınlarına nedime sağlamak için

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. (Proje No. SHD-2015-7126).

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, E-posta: muratkocaaslan@gmail.com

alınmadığı, aynı zamanda hem askeri hem de bürokrat sınıfa uygun eş olmak için de eğitildikleri görülmüştür. Bu anlamda haremdeki eğitimin fazlasıyla önemsendiği söylenebilir. Zira kayıtlardan haremdeki cariyelere sarayda ve saray dışında olmak üzere iki şekilde eğitim verildiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Harem, cariyeler, eğitim, kukla, hayâlbaz

**CAN'T LEARN DECENCY IN A PALACE IN PLACE WHERE
THERE IS NO DECENCY: ODALISQUE/ CONCUBINE (CARIYE)
TRAINING IN THE 17th CENTURY OTTOMAN PALACE**

ABSTRACT

This study focuses on trainings given to the odalisques who are member of Ottoman harem. But, in this study, rather than the period passed from early Ottoman period to last period, by focusing on 17th century harem the training in the harem is assessed. Within this scope, it is dwell on subjects such as who the harem population comprise of, in which ways odalisques are included in harem, what are the living spaces in the harem.

However, one another subject on which we have focused is the performing arts at the period of Mehmed-IV. In addition, this study also puts emphasis on the performing arts/shadow puppetry/puppet education given to the odalisques on 17th century and the costs incurred for such education. The interest of the Ottoman Sultans towards the performing arts has been well known since the very beginning. In this context the talented and skillful artists thereon performed their arts in the Palace. Particularly as of the end of the 16th Century it was become traditional at performances to maintain artists on a lot of fields available in the Palace. At the era of Mehmet IV various skillful artists were also sponsored and encouraged both at Palace and Harem. The Sultan who was prone to entertainment made a lot of players available in his Palace. In this context, the performing arts/shadow puppetry/puppet education and costs incurred for such education at the era of Mehmed have also been tried to be discussed and evaluated.

By also using the period sources and documents determined in İstanbul Prime Ministry Ottoman Archive, it was tried to reveal that the Ottoman harem is a training institution for servants of the sultan family. In addition, it was also seen that the young women belong to harem were not taken only to odalisques appropriate for the padishah and to provide matron in honor to notables of the harem, but it was seen that they were educated to be an appropriate wife for both military and bureaucrat class. In this sense it can be said that much importance was attached to the training in the harem. Because it was understood from the records that two types of training were given to the odalisques in the harem as in the palace and outside of the palace.

STRUCTURED ABSTRACT

This study has been focused on the education and training given to those “odalisques” (cariyeler) who lived in the Ottoman Harem. In this study costs and charges incurred for the education and training of performance (show) arts/fantasy-shadow/puppet arts in addition to the education and training at the Harem by focusing onto the 17th Century Harem in the Palace have been also assessed for the period elapsing from the early Ottoman Era to the last period. It is beyond any doubt that a comprehensive study entails a more detailed and expanded research. On the other hand, inasmuch as the fact that the Ottoman Harem had got an hermetic (enclosed) structure and that the related archival documents were not yet fully revealed have made also a comprehensive study and research difficult.

In this study contemporary resources and the method of evaluation of the documents obtained from İstanbul Prime Ministry Ottoman Archives or of documents published have been used. Moreover, studies and researches of contemporary researchers have also been evaluated. Although we have focused onto the 17th Century Ottoman Harem, we have referred in the first and second chapters to the resources of eras dated different centuries in addition to the resources belonged to the 17th Century.

Initially, the emphasis has been made in this study to identify and specify the members of the household of the Harem. Within its hierarchical structure, Valide Sultan (mother of the reigning sultan) on the top rank and those who lived under her has been indicated. In addition to I.M. D'Ohsson's Work written in 18th Century and wherein the current situation of the Ottoman Empire was described, the work written by S. Ünivar, the schoolmistress /female teacher, who worked in the Palace at the early 19th Century, have been the two significant resources in the evaluation of this Chapter. Additionally, in this chapter, for the period until the 17th Century, the numerical change of the Harem has been handled in the light of both contemporary resources and the contemporary researches. In this context, it has been witnessed that the population of the Harem, which was started expanding specifically since the last quarter of the 16th Century, has been increased rapidly since the era of Sultan Murad-III.

In the Chapter-2 the procedures to recruit odalisques in the Harem have been studied. In this context, it is seen that odalisques were admitted into the Harem at different procedures. For instance, D'Ohsson tells that most of the odalisques/ concubines were bought by payment of money, and some of them were offered as gift by notable persons. However, in the early period, specifically in the course of wars, among the girls who were beautiful and captured as prisoner of war, were selected to the Harem. This method has been continued for a long time. Later on, in order to be able to make buying and selling of prisoner of war at the era of Murad -III, the old and the new "Bedesten" (covered Turkish Bazaar) was used for this purpose. In the reign of Ahmed-I however in 1609, a large prisoner of war camp was built at a place known as the Chicken Bazaar. The inn continued its existence until 1847. In the Ottoman Archives there is some information about by whom the odalisques/ concubines were bought. It has been realized specifically that

in the 17th Century odalisques were taken from pashas' wives, sisters and daughters of top government officials.

The living areas of the odalisques /concubines in the Harem have been also examined in this study. The Valide Sultan, "Kadın Efendiler" (Ottoman History Wives of the Sultan), "İkballer" (Ott. Hist. the Sultan's Favorite Odalisques) and Servant Odalisques/Concubines ("Hizmetli Cariyeler") who lived in the Harem have got different living areas. In this context, it is seemed that the status has an important role in shaping the architectural organization. While the rooms allocated for the top-ranking women were large and much more comfortably spacious, those which were provided for the lower ranking women were dark, uncomfortable and small rooms. However, it is realized that there were units which definitely drew the boundaries of general design of the Harem and which will ensure to meet all their needs of each group within its own living area.

The subject which is emphasized and which is really focused on this Study is the education and training that has been given to the odalisques/concubines in the Harem. In this context, it is understood that senior women who lived in the Harem were providing education to those of new comers. In this context, an education and training program consisting of rules of good manners and conducts, playing musical instruments, singing and dancing has been providing and implementing. Household of the Harem was given a strict and dense education and training just like pages (içoğları) of "Enderun" (special school in the Sultan's Palace). After the said education and training, odalisques/concubines were promoted to certain ranks. Trainings were provided through "Kalfas" in the harem in addition to teachers from outside the harem. However, as far as it is understood from the Archives of 17th Century records, dances incorporating the traditional arts of performance were taught to the odalisques/concubines in the Harem in addition to musical lessons. Besides, the odalisques/concubines who received musical training from outside the Palace were also taken into the Harem. In this context, there were also odalisques/concubines playing "ney", drum, "Kemençe" (kemanca), Qanun, dulcimer (santur), "Çenk", "Çökür", violin and teachers providing musical lessons to odalisques/concubines with a wind musical instrument called "Nefir" in the Harem. For example (1098), 7080 akçe (money) paid to Angeli, of Greek Origin, serving as teacher of drum in Enderun in return for her duty in addition to her providing music lessons to odalisques/concubines in the year of 1678. (1090) in the year of 1679 a payment was made to İbrahim Çelebi who was the music teacher in Enderun to teach to play a pipe called "Musikar" to Arap Neveser who was one of concubines in the Harem. Similarly, Recep Çelebi, the famous composer of Enderun, four concubines given to him for their training, received 6600 Akçe in return. It is stated that the concubine Gülbeyaz was bought from "Esirci Mehmed" on the August 9th, 1677 specifically for providing the training of illusionary events. The concubines who were bought are generally talented persons. Among them are also puppet player concubines in addition to puppet and illusionist concubines. For example, Rukiye, tambourine player and puppet player, was received from "Şehirli Hamın" on 17 June 1677 and puppet player "Çerkez Leman" was taken from the daughter of "Derviş Ali". Likewise, as far as it is understood from the documents, studies and trainings were continued both inside and outside

the Harem. For instance, “Usturacı Mehmed Çelebi” who is cited frequently in the documents was providing trainings in his home.

Consequently, there were a lot of concubines who were assigned to work at various chambers of the Harem. However, contrary to common belief, a great number of concubines brought to the Harem at the classical period did not have also any personal contact and chance of meeting with the Sultan. In this context, even if the Harem was a resident, it was a training institute for servants of the Sultan’s family. Young ladies involved in the Harem were trained not only to provide appropriate concubines to the Sultan and to provide ladies-in-waiting to the senior ladies of the Harem, but also to be suitable wives for both the military and the bureaucratic staffs. Women who were freed and got married to the military/administrative staffs transferred their social life to their new harems. The organization and educational pattern which founded in the Sultan's Residence was reproduced and multiplied by means of such marriages and thus constituted the social and political foundation of the Ottoman Ruling Class. Because, Bobovius, best known in that era, tells that the training provided to concubines in the Harem was important and necessary for their marriage with anybody outside the Palace. In this context, it may be said that the training in the Harem was considered extremely important. As far as understood from the records two types of trainings were provided to the concubines in the Harem, one in the Palace and the other outside the Palace. In this context, the Teachers of Enderun employed at the Palace were providing training to concubines at the Palace, at the same time the same teachers were also providing training to concubines at their own houses. Furthermore, there were also teachers who did not work at the Palace but providing training outside the Palace.

Keywords: 17th century, Harem, odalisque, training, puppet, imaginary.

Giriş

Halil İnalçık (1990: 7)¹ Osmanlı haremının fuhuş yuvası değil bir okul olduğunu söyler. Müellifin de belirttiği gibi harem gerçekten bir okul muydu, yoksa kimi batılı yazarların ileri sürdüğü gibi hayal ve fantezilerin yaşandığı bir yer miydi? Hiç kuşku yok ki girilmesi yasak olan harem batılı gezginler üzerinde merak uyandırmış dahası birçok yerli ve yabancı araştırmacı Osmanlı haremında (Ek 1a-b) bulunan yüzlerce cariyenin padişah ile bir arada olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mesela 17. yüzyılda İstanbul’da İngiltere Krallığı’nın elçisi olarak bulunan Winchesley kontunun silahtarı ve kâtibi Paul Ricaut (2012, 62) padişahın geceyi geçireceği cariyeyi seçmek için iki sıra dizilmiş cariyeler arasından geçerken, beğendiği kızın önünde mendil bıraktığını söyler. Buna karşın 1610-1620 yılları arasında İstanbul’da bulunan R. Withers (1996: 37), padişahın, cariyeleri sadece kendisine ilk kez takdim edildiklerinde başka, müzik çalmak veya eğlenceler düzenlendiğinde görebildiğin belirtmektedir.

Bu yazının amacı haremın mevcut yapısı ve özellikle burada yaşayan cariyelere nasıl bir eğitim verildiğidir. Ancak çalışmada erken Osmanlı döneminden başlayarak son döneme kadar geçen sürede cariyelerin eğitime odaklanılmamıştır. Zira böyle bir çalışma daha kapsamlı bir araştırmayı zaruri kılar. Bununla birlikte özellikle Osmanlı haremının dışa kapalı bir yapıya sahip olması ve hareme ilişkin arşiv belgelerinin henüz tam olarak gün yüzüne çıkmaması da kapsamlı bir çalışmayı zorlaştırmaktadır.

¹ Halil İnalçık’ın 1990 yılında kaleme aldığı makalesi bir değerlendirmeyi ihtiva eder. Bkz. Halil İnalçık, Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu, Chicago 1990: 7-15.

Çalışmada 17. yüzyıldaki hareme odaklanarak haremdeki eğitim üzerinde durulmaktadır. Özellikle gösteri sanatları/hayâl/kukla eğitimi ve bu eğitim için yapılan masraflara odaklanılmıştır. Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı haremine mensup kadınların kimlerden oluştuğu, cariyelerin saraya alınma usulleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm, cariyelerin nasıl bir eğitim aldıklarını dönem kaynakları ve arşiv belgeleri ışığında ele alan bir değerlendirmeyi ihtiva eder. Birinci ve ikinci bölümde 17. yüzyıl dönem kaynaklarının yanı sıra farklı dönem kaynakları da kullanılmıştır. Son bölümde 17. yüzyılda cariyelerin aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları kabiliyetlere örnek olarak gösteri sanatları/hayâl/kukla eğitimi ve bu eğitim için yapılan masraflar üzerinde durulmuştur.

Mehmed Reşad'ın saltanatı (1909-1918) yıllarında on yıla yakın haremde muallime olarak görev yapan Safiye Ünüvar (2007: 91) haremdeki yaygın bir kanıdan söz eder. Buna göre: "Sarayda terbiye olmayan hiçbir yerde terbiye öğrenemez, burası terbiye mektebidir". Bu söylem çok geç tarihli olsa da Osmanlı haremindeki eğitim anlayışını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Daha erken tarihli bir başka yorum ise 17. yüzyılda R. Withers'e aittir (1994:34): "Bu saray, gerçekte padişahın en iyi uyruklarının okulu olarak adlandırılabilir". Her iki değerlendirmeden anlaşılacağı üzere haremde yaşayan cariyelere/saraylılara verilen eğitime/terbiyeye önem verilmekteydi. Peki, haremde hane halkı kimlerden oluşmaktaydı? Öncelikle buna bakmak gerekir.

Osmanlı Sarayının Harem Halkı

Osmanlı haremının yapısı genel anlamda küçük bir hane haremi gibiydi. Haremdeki hiyerarşik yapıya göre haremde başı ve tek yetkilisi padişahın annesi valide sultandı. (G.1.) Buna göre en üstte valide sultan bulunurken, en altta kadın hizmetliler yer alırdı (Goodwin 1998: 109). Haremdeki tüm önemli işler valide sultandan geçer ve haremde katı kuralları uygulanırdı. Osmanlı haremde padişahın dışında, valide sultan (G.1.), kara ağalar, kadınlar, ikballer, sultanlar, şehzadeler, ustalar, kalfalar, kethüda hatun (G. 4.), daye hatun ve cariyeler yaşamaktaydı.

16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren genişlemeye başlayan haremde nüfusu II. Selim (1566-1574) öldüğünde 49 kişiydi. Bu sayı III. Murad döneminde (1574-1595) 104'e çıktı. III. Mehmed'in saltanat yıllarında (1595-1603) sayı daha da artı ve 275'e ulaştı. Bu dönemden sonra hane halkının sayısında düzenli bir artış oldu ve 1652 yılında sayı 436'ya ulaştı (Peirce 2002: 163 vd.) 18. yüzyılda I. Mahmud dönemine (1730-1754) ait mevacib kaydına göre haremde bulunan cariyelerin sayısı 446'yı bulmaktaydı.²

İ. M. D'Ohsson, 18. yüzyılda yazdığı ve Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu anlattığı eserinde harem hakkında da bilgi vermektedir. D'Ohsson (1824: 64), haremde yaşayan kadın taifesinin, kadınlar, gedikliler, ustalar, şakirtler ve cariyelerden oluştuğunu söyler. D'Ohsson'a göre (1824: 64-65), haremde önemli bir yeri olan kadınlar padişahın gözdeleiydi. Sayıları değişiklik göstermekle birlikte, I. Mahmud'un altı, I. Abdülhamid'in (1774-1789) ise yedi kadını vardı. Yazar, kadınların önem sırasına göre birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü kadın olarak sıralandığını da belirtir. III. Ahmed saltanatından (1703-1730) önce, şehzade doğurana haseki sultan, kız çocuk dünyaya getirene ise haseki kadın denilirdi. D'Ohsson'dan önce P. Ricaut da (2012: 63) padişahın çocuk sahibi olanlara haseki denildiğini belirtir. Bazı arşiv kayıtlarında II. Mustafa döneminde de (1695-1703) haseki unvanının kullanıldığı görülmektedir.³ 18. yüzyıl kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla bu yüzyılda haseki yerine daha ziyade kadın unvanı kullanılmaktaydı. Padişahın ilk kadınına başkadın denilirken, daha sonrakiler ikinci, üçüncü, dördüncü kadın olarak sıralanırlardı.⁴ Bu unvanlar 18. yüzyıldan önce baş haseki, ikinci, üçüncü haseki şeklide kullanılmaktaydı (Ricaut 2012: 63). D'Ohsson'un bahsettiği bir başka grup ise gediklilerdi. Bunlar padişahın özel hizmetine verilen kızlardan oluşmaktaydı. Yine yazarın belirttiğine

² TSMA D. 8075; Yay. İpşirli Argıt 2017: 55.

³ BOA, MAD. d. 5065; Yay. İpşirli Argıt 2017: 57.

⁴ TSMA. D. 8075; Yay. İpşirli Argıt 2017: 58.

göre bunların içlerinden en genç olan on iki tanesi, içoğlanları gibi aynı işlerle görevlendirilirlerdi. D'Ohsson'a göre (1824: 66-67) padişah, ölen veya eski saraya sürülen bir kadının yerine bu gruptan birini seçerdi. Seçilen kişiye *ikbal/gözde* veya *has odalık* unvanı verilirdi. Gebe kalması durumunda ise *kadın* unvanı alırdı. D'Ohsson (1824: 68) eserinde ustalar ve şakirtlerden de söz etmektedir. Buna göre, yirmi otuz kızdan oluşan takımlara bölünen ustalar, *kalfa* olarak da anılırdı ve valide sultanlar ile kadınların hizmetine verilirdi. Şakirtler ise gedikli veya ustalar sınıfında boşalan yerleri doldurmak üzere yetiştirilen cariyelerdi.

19. yüzyılın başlarında sarayda görev yapan muallime S. Ünüvar (2007: 88-90), sarayda bulunan cariyelerin muhtelif rütbelere ayrıldıklarını söyler. Bunlar arasında, hünkâr kalfaları, hazinedar usta, kâhya kadın, ibrikdar usta, kilerci usta, çeşniyar usta, çamaşırcı usta, kahveci usta, kutucu ustanın isimlerini sayar. Ünüvar, sarayda görevli cariyelerin rütbelerini sıraladıktan sonra, görevleri hakkında da bilgi verir. Buna göre kâhya kadın rütbe itibarıyla kadın efendilerden sonra gelmekteydi. Sarayın çamaşır ve yatak takımlarına çamaşırcı usta bakmaktaydı. Çaşnigâr usta, sofrta takımlarına bakmakla görevliydi. İbrikdar usta, leğen ve ibrik takımlarına bakmakla yükümlüydü. Kahveci usta, kahve takımlarına nezaret ederdi. Hamam ve baş takımı gibi eşyalara kutucu usta nezaret etmekteydi. Kiler işleri ve meyve takımlarına bakma görevi ise kilerci ustanın göreviydi. Hazinedarlar, padişahın hususi hizmetleri için görevliydi. Mesela Sultan Reşad'ın on yedi hazinedarı bulunmaktaydı. Bunlar dörder kişilik gruplar halinde gece ve gündüz nöbet tutarlardı. Hazinedarların başında *hazinedar usta* bulunurdu. Hazinedar usta haremde önemli bir yere sahipti. Kendine ait dairesi, maiyeti, maaşı ve Kurban Bayramı'nda kurban kesme ayrıcalığı bulunmaktaydı.⁵

Görüleceği üzere Osmanlı haremının mevcut yapısı içinde farklı statülerde birçok kadın yaşamaktaydı. Bunlar kendi içlerinde çeşitli görevleri olan cariyelerdi ve her bir cariyeye kendi sorumluluk alanı içinde davranıyordu. Peki, bu cariyeler hareme nasıl dâhil olmaktadır?

Osmanlı Sarayına Cariyelerin Alınma Yolları

Osmanlı sarayına mensup bir cariyenin saraya hangi koşullarda dâhil olduğu kesin olarak bilinmemektedir. D'Ohsson (1824: 63), hareme alınan cariyelerin çoğunun, parayla satın alındığını bazılarının ise önemli kişiler tarafından hediye edildiğini söyler. Bu anlamda cariyeler Osmanlı haremine farklı yollardan dâhil olabilmekteydi. Erken dönemde özellikle savaşlarda esir düşen kızlar arasında güzel olanlar hareme seçilmekteydi. Bu usul uzun zaman kullanıldı. İlk dönemlerde köle alım satımı düzensiz bir şekilde yapılmaktaydı. III. Murad döneminde eski ve yeni bedesten bu iş için kullanılmaya başlandı. I. Ahmed (1603-1617) 1609 yılında Tavuk Pazarı olarak bilinen yere büyük bir esir hanı yaptırdı. Han 1847 yılına kadar varlığını sürdürdü.⁶

Savaşların kaybedilmeye başlanmasının ardından esirlerin azalması bu yöntem ile hareme alınan cariyelerin sayısında önemli bir düşüşe neden olmuştur. Ancak yine de nadir de olsa esir alınan cariyeler, komutanlar ve devlet adamları tarafından hareme dâhil edilmiştir (Uluçay 1971: 12). Bu anlamda hareme yaşayan cariyelerin bazıları komutan ve devlet adamlarının armağan olarak sunduklarından oluşmaktaydı. Özellikle sadrazam başta olmak üzere tüm üst kademedeki bürokratlar satın aldıkları cariyeleri padişaha hediye olarak sunmaktaydı. Bürokratlar arasında yer alan valiler son döneme kadar saraya cariyeye sunmuşlardır. Mesela H. 1263/M. 1846-47 tarihli bir mektupta Trabzon valisi İsmail Rahmi Paşa hareme sunulacak cariyelerin son durumu hakkında bilgi vermektedir.⁷

Cariyelerin bazıları da ya İstanbul Gümrük Emni'nin satın aldığı (D'Ohsson 1824: 64) ya da Kırım hanlarının özel olarak saraya sunduğu Çerkez, Gürcü veya Abaza kızlardan oluşmaktaydı (Uluçay 1971: 12). Mesela S. Ünüvar (2007: 87), anılarında, harem kadınlarının muhtelif ırklara mensup

⁵ Haznedar ustanın haremdeki önemi hakkında bkz. Akyıldız 2017: 155-159.

⁶ Bununla birlikte sonraki yıllarda Fatih ve Üsküdar'da da esir pazarı kurulmuştur. Parlatur 1992: 13.

⁷ TSMA. E. No. 4792; Uluçay 1971: 12.

olduğunu söyler. Saraya küçükken gelen bu cariyeleri namuskâr ve samimi olduklarını, hepsinin Çerkez kökenli olduğunu ve köylerden geldiğini belirtir.

Bununla birlikte Osmanlı arşiv kayıtlarında cariyelerin kimler tarafından alındığına dair bazı bilgiler de bulunmaktadır. Yayınlanan kimi arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla özellikle 17. yüzyılda cariyeler paşa hanımları, kız kardeşleri ve devlet erkânının kızlarından alınmaktaydı. Mesela 1676-81 yılları arasında Osmanlı haremine çok sayıda sanatçı cariyeye alınmış, farklı yeteneklere sahip olan cariyelerin parası Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır. Cariyelerin genel olarak paşa hanımları, kız kardeşleri, ya da devlet erkânının kızlarından alındığı anlaşılmaktadır.⁸

Cariye satın alındıktan sonra, usule göre parası verilmeden bir gün önce müşterinin evinde kalırdı. Eğer uykusu ağır ise ve başka kusurları da var ise fiyatı düşürülerek parası ödenirdi. Bu satış sonrasında kimi zaman sahibinden cariyenin ailesiyle bir alakası kalmadığına dair bir senet alınırdı. H. 1281/M. 1865-66 tarihli bir kayıtta saraya alınan cariyenin validesi, kızına hiçbir vakit müdahale etmeyeceğini beyan etmekteydi.⁹ Bununla birlikte cariyeler içinde hastalıklı olanlar sahiplerine geri verilirdi. Mesela alınan cariyeye muayene edildikten sonra isimlerinin yanına bazı notlar düşülürdü. Bir arşiv kaydında Bedricihan cariyeye için şöyle bir not düşülmüştü: Bedricihan kırk iki buçuk kesedir. Bunun bir miktar öksürüğü varsa da nevazildir. Zararı yoktur deyu hekim cevap verdi. Bir başka kayıtta kusuru olan Cenanyar'ın sahibine iade edildiği belirtilmekteydi.¹⁰ Osmanlı haremine alınan cariyeye olasılıkla ilk zamanlar ebeler veya hastalar ustası tarafından muayene edilmekteydi. Daha sonra ise ebe ve doktorlar tarafından muayene edilmeye başlandı (Leyla Saz 1958/II: 398). D'Ohsson (1824: 64), saraya hediye edilen cariyelerin görevli bir kadın tarafından titizlikle muayene edildiğini söyler. Bu kontrol sırasında vücudunda en ufak bir kusur bulunan cariyeye hareme alınmamaktadır.

Cariyelerin Haremdeki Yaşam Alanları

Hareme yaşayan tüm hane halkının farklı yaşam alanları bulunmaktaydı. Haremin koruyucuları konumundaki kara ağaların yaşadığı mekânlar harem giriş bölümünde yer almaktaydı (Ek 1a, b). Daha sonra gelen bölüm harem asıl kısmıydı. Burada valide sultan, kadın efendiler, ikballer ve hizmetli cariyeler ikamet etmekteydi. Padişah ve şehzadeler ise harem bir başka bölümünde yaşamaktaydı (Kocaaslan 2014: 87 vd.) (Ek 1a, b).

Haremin mimari örgütlenmesi içinde cariyelerin yaşam alanı (Ek 1a, b) kara ağaların mekânlarıyla bitişiktir. Ancak mimari teşkilatlanma bu iki sınıfın birbirini görmesine olanak tanımamaktadır (Ek 1a, b/B). Cariyelere tahsis edilmiş olan bölüm farklı amaçlar için kullanılan ve belli bir hiyerarşiye göre düzenlenmiş koğuşlardan oluşmaktadır (G.6.). Planda görüleceği üzere (Ek 1a/B) harem kadınlar bölümüne giriş darüssaade ağasının önündeki iki kapıdan yapılmaktadır. (Ek 1a/23, 25) Bu kapıdan girildiğinde nöbet yeri olarak bilinen küçük bir mekâna ulaşılır. (Ek 1a/26) Bu bölümde üç kapı bulunur. Bunlardan kuzeydoğu tarafında olan "Altın Yol"a (Ek 1a/27), ikincisi "Valide Sultan Taşlığı"na (Ek 1a/30) ve batı yönündeki üçüncü kapı da "Cariyeler Taşlığı"na (Ek 1a/31) açılır. Batıdaki kapıdan geçildiğinde uzun bir koridordan sonra Cariyeler Taşlığı'na ulaşılır. Taşlığın üç yanında bulunan revakların ardında, haseki daireleri (Ek 1a/43a-b-c), cariyeler koğuşu (Ek 1a/41), çamaşırhane, mutfak, kiler (Ek 1a/38), hamam (Ek 1a/34), çeşmeler (Ek 1a/45) ve helalardan (Ek 1a/39) oluşan ve tüm yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak yapılar bulunur (Kocaaslan 2014: 166).

Cariyeler taşlığının hemen başında bir hamam bulunmaktadır. Bunun yanında yer alan ve kara ağaların koğuşlarına bitişik mekânlar ise cariyelere ait odalardır (Ek 1a/26-27) Abdurrahman Şeref (1329/12: 732) bu odaların ocaklı ve ortancı kalfalar, vekil usta, saray ustası, hastalar kâhyası tarafından

⁸ BOA. AE. SMMD. IV. 8118, 10807; DBŞM. d. 215, 373; KK. 1711, 1986; MAD.d. 4040, 4042; İE.SM. 1122; Yay. Özmutlu 2012: 75.

⁹ TSMA. D. 8079; Yay. Uluçay 1971:14.

¹⁰ TSMA. D. 8799. Yay. Uluçay 1971:15.

kullanıldığını söyler. Odaların karşısında yer alan iki katlı koğuş (Ek 1a/41) oldukça küçüktür. Koğuş iç kısmı, taşığa bakan cephesinde yer alan pencereler sayesinde aydınlıktır. (Ek 1a/37) Hamamın karşısında yer alan yan yana üç oda “başkadınefendi odaları” olarak adlandırılır (Kocaaslan 2014: 167). (Ek 1a/43a-b-c) Bu odaların hemen yanından bir kapı ile valide sultanın kullanımına sunulmuş olan mekânlara geçilir. (Ek 1a/44)

Cariyelerin harem içinde kullandıkları başka odalarda bulunmaktadır. Ancak yukarıda zikredilen yerler cariyelerin yoğun olarak yaşadıkları bölümü oluşturmaktadır. Dikkat edileceği üzere cariyelerin yaşam alanlarında ihtiyaç duydukları tüm birimler mevcuttur.

Cariyelere Verilen Eğitimler

Osmanlı haremde iki grup cariyeye eğitim verilmekteydi. Daha önce değinildiği üzere hareme alınan cariyeler zekâlarına, ahlaklarına, güzelliklerine ve ihtiyaca göre sınıflara ayrılmaktaydı. Birinci grupta padişah ve hane halkına hizmet veren cariyeler vardı. Bunların sayıları döneme göre değişiklik gösterebiliyordu. İkinci grup aile arasında yer alan gözdeleler, ikballer ve kadın efendilerden oluşmaktaydı (Uluçay 1971: 10-11).

15. yüzyıl ortalarında Osmanlı sarayı Enderun okulunda içoğlan olan, aynı zamanda defterdarlık da yapan Giovan Maria Agiolello bir gözlemci olarak saray içindeki eğitim hakkında bilgi verir. Buna göre, haremde yaşayan kıdemli kadınlar yeni gelenlere yol yordam göstermelerinin yanı sıra, İslam dini hakkında da bilgi vermekteydiler. Bununla birlikte cariyeler Türkçe konuşma ve okuma dersleri alıyor, dikiş dikmeyi, dantel örmeyi, şarkı söylemeyi öğreniyorlardı (Angiolello 2011: 132-33). II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim'in (1512-1520) saray içoğlanı Giovanni Antonia Menavino (1548: 135; Peirce 2002: 189'den), yeni alınan genç kızların eğitimi için eski saraya her gün on nakış hocasının geldiğini söyler. 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan Fransız doğabilimci Guillaume Postel'a göre (1560: 33), nakış eğitimi alan cariyelerin çoğunluğu güzellikten ve zarafetten yoksun, üst statüye yükselemeyenler arasından seçilmekteydi. Postel, padişahın kendi kızlarını eğitir gibi cariyelerin eğitimine önem verdiğini söylemekteydi.

Cariyelerin eğitimi hakkında bilgi veren ilk batılı gözlemci 1604-1608 yılları arasında İstanbul'da bulunan Venedik balyosu Ottoviano Bon'dur. Kuşkusuz Bon'un anlattıkları kendi gözlemleri değil, olasılıkla saraya mensup kişilerin kendisine aktardıklarından oluşmaktaydı. Buna göre cariyeler için ayrılan mekânlarda Türkçe konuşma ve okuma eğitiminin verilmesinin yanı sıra, dikiş dikme ve çeşitli çalgıların çalınması eğitimi verilmekteydi (Withers 1996: 46, 47).

O. Bon'un eserini daha sonradan yayınlanmış olan Robert Withers (1996: 34-36), padişahın kapısı denilen üçüncü kapının ardındakilerin erkekler ve kadınlardan oluştuklarını ve abartılı bir rakam vererek sayılarının iki bini bulduğunu söyler. Güzellikleri yüzünden kapatılan bu kadınlara, erkân, adap, müzik aletleri çalma, şarkı söylemek ve dans etmekten oluşan bir eğitim programı uygulandığını belirtir. Withers'e göre, saraya gelen cariyeye önce Müslüman olmalıydı. Bunun için cariyeye şahadet parmağını kaldırır ve *Lâ ilâhe İllallâh, Muhammedün Resûlullah* derdi. Müslüman olan cariyeler durumlarına, yaşlarına, mizaçlarına göre birlikte yaşamak üzere aynı odaya konurlardı. Withers, cariyelerin kaldıkları yerler hakkında da bilgi verir. Buna göre oturma odaları çok genişti ve koğuşları yaklaşık yüz kişi alabiliyordu. Odalardaki yataklar yünden ve sertti. Her on bakire cariyenin arasında bir yaşlı kadın yatar, gece boyunca odada lambalar yanardı. Böylece cariyeleri kontrol etmek daha kolay olmaktadır. Withers, cariyelere ait bir okuldan da söz eder. Bu okulda Türkçe konuşmayı ve okumayı, dikiş dikmeyi ve çeşitli müzik aletleri çalmayı öğrenirlerdi. Bu anlamda D'Ohsson da (1824: 64) hareme alınan cariyelerin görevli kadınlar tarafından İslam'ın esasları, okuma yazma, dikiş ve nakış becerileri öğretildiğini söyler. Bununla birlikte musiki konusunda becerisi olanlara bu dallarda ayrıca eğitim verildiğini belirtir.

Cariyeye öncelikle kalfalar tarafından terbiye, nezaket gibi âdâb-ı muâşeret kaideleri öğretilirdi. Bununla birlikte okuma ve yazma derslerinin yanı sıra (Akgündüz 2000: 287), müzik aleti çalma ve şarkı söyleme dersleri de verilmekteydi (Uluçay 1971: 19). Her ne kadar cariyelere okuma yazma eğitimi verilse de günümüzde yayınlanan cariyelere ait mektupların içeriği bize özellikle yazma konusunda iyi bir eğitim alamadıklarını düşündürmektedir. Zira bu durum mektuplardaki gramer hatalarından anlaşılmaktadır (Uluçay 1956).

S. Ünüvar (2007: 29-31), 19. yüzyılın başlarında haremde muallime olarak görevlendirildiğinde kendisinden mektep programına uygun bir program uygulanmasının beklendiğini belirtir. Ünüvar, Mehmed Reşad'ın en büyük oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin hanımlarından Ünsiyar Hanım'ın kendisiyle görüştüğünü, tedrisatın mektep programına uygun olmasını beklediğini ve eğitim için ne gerekiyorsa bir liste hazırlayarak kendisine iletmesini istediğini söyler. Hazırladığı listede, ikişer kişilik mektep sıraları, siyah yazı tahtası ve kendisi için bir masa bulunmaktaydı. Ünüvar'ın yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Ünsiyar Hanım, eğitim alacak cariyelere ayrıcalık yapılmamasını istemekteydi: "Yalnız sizden ricalarım şudur: Dershanelerden içeri girer girmez sultanlık yoktur. İstedığınız gibi kendilerine muamelede serbestsiniz". Bununla birlikte Ünsiyar Hanım, evvela Kur'an'ın hatmedilmesini, ondan sonra da mektep derslerine başlanmasını istemiştir. Ünüvar'ın öğrencileri hızla artmış ve istedikleri dersleri takip etme imkânı sunmuştur. Bu kapsamda ilk başta, Kur'an-ı Kerim, Ulûm-i Diniye, Kıraat, İmla, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniye dersleri öğrenmeleri gerekmekteydi.

Sonuç olarak haremde kalabalık halkı, tıpkı Enderun'un içöğlanları gibi sıkı bir eğitim almaktaydı. Aynı zamanda bu eğitim disiplin ve hiyerarşi içinde verilmekteydi. Alınan bu eğitim sonrasında cariyeler belli kademelere yükselirlerdi.

IV. Mehmed'in Hareminde Gösteri Sanatları, Kukla ve Hayâlbaz Eğitimi

Osmanlı padişahları gösteri sanatları ile ilgilenmiş ve her türlü oyuncuyu sarayda bulundurmışlardır. Mesela I. Bayezid'in (1389-1402) sarayında nedim ve taklitçi olan Meddah Kır Hasan'ın aynı zamanda bir Karagöz oyuncusu olduğu bilinmekteydi. Onun torunlarından karagöz oyununda ün kazanmış olan Bekçi Mehmed de IV. Mehmed döneminde (1648-1687) saraya alınmıştı. Yine Şerbetçi Emin ve başka sanatkârlar da sarayda bulunmaktaydı. Adı geçen karagöz ustaları aynı zamanda meddahlık¹¹, mukallitlik¹², mudhiklik¹³ gibi sanatlar ile de meşgul olmuşlardır (Sevengil 1990: 47).

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) ölümünden sonra tahta geçen padişahların gösteri sanatlarına olan ilgisi daha da arttı. Bu anlamda 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı sarayında yapılan gösterilerde birçok alanda sanatkâr bulundurmak gelenektir. Mesela II. Selim, keman, santur, nefir çalan çalgıcıları, akrobasi, canbâz ustalarını saraya dâhil etti (Nutku 1972). Evliyâ Çelebi (2006: 350), IV. Murad (1623-40) döneminde sarayın baş Karagöz sanatçısının Mehmed Çelebi olduğunu söyler. Çelebi'nin dedesi ise I. Bayezid'in sarayında Kır Hasan olarak ün yapmış bir musahiptir. Evliyâ'ya göre, Mehmed Çelebi mukallitlerin başıydı ve haftada iki kez padişahın huzurunda mukallitlik yapardı.

Sarayda hüner sahibi oyuncu bulundurma geleneğini IV. Mehmed de devam ettirdi. Eğlenceye düşkün olan Sultan sarayında çok fazla oyuncu bulundurdu. Mehmed Halife (1340: 25), bu dönemde Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı yıllarından daha fazla sanatçının sarayda bulunduğunu söyler.¹⁴ Benzer bir anlatım Raşid Tarihi'nde de geçer: "Temâşa-yı san'at-ı cânbâz-i üstâd der-sarây: Mâh-ı ramazânın üçüncü günü Sarây-ı Hümayûn'da bir cânbâz-ı bülend-pervâz nazargâh-ı pâdişâhîde gûnâgûn

¹¹ Meddah: Dramatik hikâye anlatıcısı, gülünç öyküler anlatan ve taklitler yaparak bir olayı canlandıran sanatçı. Omzunda bir mendil, elinde bir sopa vardır. Taner, And ve Nutku 1966: 66; Çalışlar 1978: 198.

¹² Mukallid: Taklit eden, taklitçi. Kanar 2009: 2285.

¹³ Mudhik: Eski Türk sahne oyunlarında güldüren oyuncu. Taner, And ve Nutku 1966: 6.

¹⁴ "Sarây-ı Âmir'e'de bir hafta kadar şenlik ve şâd-mânlik olup çok nâ-murâdlar nâ'il-i merâm ve hayli mahzûnlar mesrur u şâd-kâm oldular". Abdurrahman Abdi Paşa 2008: 26.

san'atlar izhâr ve ibrâz ettikten sonra min ba'd kendüyü bu kâr üzre istimrârdan mugannî olur bir nân-pâre ihsân buyurulmasın niyâz ettikde cânbâz-ı mezbûra yevmî kırk akçe müteferrikalık ihsân ve ba'de'l-yevm bu kârdan dest-keş-i ferâğ olmak üzere fermân buyuruldu". (Râşid Memed Efendi 1865: 95).¹⁵

Yine Mehmed Halife'nin (1340: 25-26) yazdıklarından IV. Mehmed'in küçüklüğünden itibaren eğlencelerden hoşlandığı, gösteriler izlediği anlaşılmaktadır. 1649 yılı Ekim ayındaki sünnetinde her odanın iç oğlanı çeşitli oyunlar hazırlamış ve oynamıştır. Özellikle seferli odasına mensup usta okçular, çalgıcılar, şarkıcılar, seçkin güreşçiler padişah tarafında beğeniyle izlenmiştir. Sultan Mehmed'in iktidarda olduğu dönemde Paulus Fürst'un (1663: 240, Nutku 1972: 36'dan) yazmış olduğu Almanca kronikte, otuz kişilik bir gösteri grubunun padişahın huzurunda güreş tuttukları, kılıç oyunları oynadıkları, akrobatik numaralar ile tehlikeli gösteriler yaptıkları belirtilir. İngiliz elçiliğinde görevli John Covel de (2017: 146-149) 1675 yılında katıldığı Edirne'deki şenlikte hünerlerini sergileyen cambaz ve hokkabazlardan söz eder.

Bu dönemden itibaren sarayın hem Enderun hem de harem bölümlerinde dışarıda talim görüp satın alınan sanatkarların istihdam edildiği görülmektedir. Sarayın harem bölümünde, ney, tanbur, kemençe, kanun, santur, çenk, çökür, keman çalan cariyeler (Uzunçarşılı 1977: 90) ve cariyelere nefir denilen nefesli aletle musiki dersi veren hocalar da bulunmaktadır.¹⁶ Mesela (1098) 1678 yılında cariyelere ders vermesinin yanında Enderun'da tambur hocalığı da yapan Rum asıllı Angeli'ye vazifesi karşılığında 7080 akçe verilmiştir.¹⁷ Aynı dönemde cariyelere musiki eğitimi veren başka hocalar da bulunmaktadır. H. 1090/M. 1679 yılında Enderun'da musiki hocası olan İbrahim Çelebi'ye, haremdeki cariyelerden Arap Neveser'e musikar adındaki düdüğü öğretmesi için ücret ödenmiştir.¹⁸ Yine Enderun'un meşhur bestekarı Recep Çelebi, kendisine eğitilmesi için verilen dört cariye için karşılığında 6600 akçe almıştır.¹⁹

IV. Mehmed'in eğlenceye olan merakı, farklı tarihlerde hareme alınan hüner sahibi cariyelerden de anlaşılmaktadır. Yayınlanan arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1676-81 tarihleri arasında hareme sanat ehli ve hüner sahibi cariyeler alınmıştır. Parası Hazine-i Amire'den ödenen cariyeler farklı yeteneklere sahipti. Bazı cariyeler özellikle bazı sanatlarda ihtisaslaşmaları için saraya alınmıştı. Mesela 9 Ağustos 1677 tarihinde Esirci Mehmed'ten satın alınan cariyeye Gülbeyaz'ın özellikle hayâlbazlık²⁰ eğitimi verilmek üzere alındığı anlaşılmaktadır.²¹

1 Mart 1678 yılında harem-i hümayuna dahil olan hayâlbaz Şehnaz, Usturacı Mehmed Çelebi'nin evinde eğitim almıştır.²² Aynı tarihte Abdüsselam Çelebi'den Andelib adında kuklabaz²³ cariyeye²⁴, 3 Nisan 1678 tarihinde Hatice ve Binnur isimli iki kuklabaz cariyeye²⁵ daha hareme alındığı görülmektedir.

¹⁵ Ayr. bk. Râşid Memed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi: 2013: 62.

¹⁶ BOA. İE.SM. 1265, Yay. Uzunçarşılı 1977: 91.

¹⁷ BOA. İE.SM. 692, Yay. Uzunçarşılı 1977: 91.

¹⁸ BOA. İE.SM. 1084, Yay. Uzunçarşılı 1977: 91.

¹⁹ BOA. İE.SM. 883, Yay. Uzunçarşılı 1977: 91.

²⁰ Hayâl oyunu (gölge oyunu): Patiska bir perde arkasında yakılan ışık dolayısıyla bu perdeye vuran deriden resimlerin (tasvirlerin) gölgelerinden faydalanılarak oynatılan oyun. (Çin gölge oyunları ya da Karagöz). Taner vd. 1966: 42, Çalışlar 1978: 141.

²¹ BOA. MAD. 4042. s. 96; KK. 1711. s. 79, KK.1980. s. 50, KK. 1983. s. 29; Yay. Özmutlu 2012: 76.

²² BOA. KK. 1986. s. 17; KK. 1711. s. 153; Yay. Özmutlu 2012: 76.

²³ Küçük bebeklerin oynatıldığı fanteziye dayanan oyuna kukla oyunu denir. Küçük bebeklerden yapılmış figürlerin elle ya da mekanik olarak oynatıldığı bilinir. Taner vd. 1966: 63, Çalışlar 1978: 182-183.

²⁴ BOA. AE. SMMD. IV. 8118; KK. 1711. s. 156; Yay. Özmutlu 2012: 76.

²⁵ BOA. KK. 1711. s. 167; Yay. Özmutlu 2012: 76.

Bu yıllarda hareme kukla ve hayâlbaz cariyelerin yanı sıra lubetbâz²⁶ cariyeler de alınmıştır. 17 Haziran 1677 tarihinde Şehirli Hanım'dan dairezen²⁷ ve lubetbâz Rukiye²⁸ ve aynı yıl Derviş Ali'nin kızından da lubetbâz Çerkez Leman alınmıştır.²⁹

H. 1090/M. 1679 tarihli bir kayıttta Usturacı Mehmed Çelebi'ye kukla ve hayâlbazlık eğitimi için hazine-i amireden 18850 akçe ödeme yapılmıştır.³⁰

Verile

Bahâ-i nafaka ve vazife-i cevârî-i hâssa der-ta'allüm-i kukla ve hayâl-bâz me'a-vazife-i üstâdân der-hâne-i usturacı Mehmed Çelebi berây-ı şehr-i Şa'bân 1090 in kadar meblağ an-Hazîne-i Âmire dâde-fermûde ez-ân sebep an-cânib-i Muhâsebe-i Evvel tezkire-i hazîne-nüvişte ber-mûceb-i arzuhâl-i Mehmed Çelebi el-mezbûr ve bâ-fermân-ı şerîf.

18850

Tablo 1: Çalışanlar ve günlük ücretler			
Berây-ı nafaka bahâ ve vazife-i cevâr-ı hâssa		Berây-ı vazife-i üstâdân	
Neferen	10	Neferen	5
Beher neferan	fi 40	Beher neferan	fi 50
Fi-eyyâm:	400	Fi-eyyâm:	250
Eyyâm	29	Eyyâm	29
Yekûn	11.600 akçe	Yekûn	7.250 akçe

Yalnız on sekiz bin sekiz yüz elli akçedir.

H. 1090/M. 1679 tarihli bir başka kayıttta ise yine Usturacı Mehmed Çelebi'ye vermiş olduğu kukla ve hayâlbaz eğitimi için hazine-i amireden 13200 akçe ödenmiştir.³¹

Verile

Be-cihet-i nafaka-bahâ ve vazife-i cevârî-i hâssa der-ta'lîm-i kukla ve hayâl-bâz ve vazife-i üstâdân der-hâne-i usturacı Mehmed Çelebi berây-ı şehr-i Rebî'ül-evvel sene 1090 in kadar meblağ an-Hazîne-i Âmire dâde-fermûde ez-ân sebep an-cânib-i Muhâsebe-i Evvel tezkire-i hazîne-nüvişte ber-mûceb-i arzuhâl-i Mehmed Çelebi usturacı ve bâ-fermân-ı şerîf.

Eyyâm: 30

Fi-yevm: 440

13200 akçe

Tablo 2: Çalışanlar ve günlük ücretler			
Berây-ı nafaka bahâ ve vazife-i cevâr-ı hâssa		Berây-ı vazife-i üstâdân	
Neferen	6	Neferen	4
Beher neferan	fi 40	Beher neferan	fi 50
Fi-eyyâm:	240	Fi-eyyâm:	200
Eyyâm	30	Eyyâm	30
Yekûn	7200 akçe	Yekûn	6000 akçe

Yalnız on üç bin iki yüz akçedir.

²⁶ Lubetbâz, hokkabâz: gözbağcılık ve el çabukluğu gösteren oyuncu, Taner vd. 1966: 47, Çalışlar 1978: 145, canbâz: ip üzerinde yürüyenler ve yüksek dili taşlara tırmananlar ve çeşitli hüner sahibi olan sanatçıları kapsar, Taner vd. 1966: 15, 64.

²⁷ Dairezen, def çalanlara verilen isim, Taner vd. 1966: 23.

²⁸ BOA. MAD. 4042. s. 96; KK. 1711. s. 79; KK. 1980, s. 50; Yay. Özmutlu 2012: 77.

²⁹ BOA. MAD. 4042. s. 96; KK. 1980, s. 50; KK. 1983. s. 29; Yay. Özmutlu 2012: 77.

³⁰ BOA. AE. SMMD.IV. 5227; Ayr. bkz. Arşiv Belgelerine Göre... 2015: 17.

³¹ BOA.İE.SM. 949; Ayr. Bkz. Arşiv Belgelerine Göre... 2015: 17.

Tahriren: fî 8 Rebî'ü'l-âhir sene 1090 [19 Mayıs 1679]

H. 1091/M. 1680 tarihli başka bir kayıttan ise Usturacı Mehmed Çelebi'ye vermiş olduğu kukla ve hayalbaz eğitimi için hazine-i amireden bu defa 19500 akçe ödeme yapılmıştır.³²

Verile

Be-cihet-i nafaka-bahâ ve vazife-i cevârî-i hâssa ve vazife-i üstâdân der-ta'lim-i kukla ve hayâl-bâz der-hâne-i usturacı Mehmed Çelebi berây-ı şehri Cemâziye'l-evvel sene 1091 in kadar meblağ an-Hazîne-i Âmire dâde-fermûde ez-ân sebeb an-cânib-i Muhâsebe-i Evvel tezkire-i hazîne-nüvişte ber-mûceb-i arzuhâl ve bâ-fermân-ı şerîf.

19500

Tablo 3: Çalışanlar ve günlük ücretler			
Berây-ı nafaka bahâ ve vazife-i cevâr-ı hâssa		Berây-ı vazife-i üstâdân	
Neferen	10	Neferen	5
Beher neferan	fî 40	Beher neferan	fî 50
Fi-eyyâm:	400	Fi-eyyâm:	250
Eyyâm	30	Eyyâm	30
Yekûn	12.000 akçe	Yekûn	7.500 akçe

Yalnız on sekiz bin sekiz yüz elli akçedir.

Tahriren fî 27 Cemâziye'l-evvel sene 1091 [25 Haziran 1680]

an-Hizâne fî 24 Cemâziye'l-evvel sene 1091 be-dest-i Usturacı Mehmed.

Görüleceği üzere 1678, 1679 ve 1680 yıllarında haremdeki cariyelere gösteri sanatları alanında eğitim verilmesi için farklı eğitimcilerle paralar ödenmiştir. Bilindiği üzere Sarayın Enderun okuluna bağlı sanatçılar gibi haremdeki cariyelere de musiki, raks, oyun dersleri verilir. Eğitim programı içinde musikin yanı sıra, drama gösterileri, karagöz ve kukla oyunu, taklit ve çeşitli danslar önemli bir yer tutmaktaydı (Sakaoğlu vd. 1999: 18, 52, 54).

IV. Mehmed'in saltanat yıllarında, saray dışında eğitilmiş cariyelerin hareme alındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte belirlenmiş günlerde hareme gelen muallimler cariyelere hem sarayda hem de saray dışındaki evlerinde eğitim verirdi. Mesela H. 1081/M. 1680 tarihli bir kayıttan Enderun muallimlerinden Osman Çelebi'nin üç cariyeye evinde verdiği eğitim karşılığında aldığı ücret belirtilmiştir.³³ Bununla birlikte uzun süreli alınacak eğitimler ise saray dışında sâzendelerin ve hânendelerin evlerinde verilir (Uzunçarşılı 1977: 87, 90).

Yayınlanan arşiv kayıtlarından anlaşılabileceği üzere cariyelere seyirlik oyunları öğretenler arasında Enderun hocalarının yanı sıra, saray dışında eğitim veren hocalar da bulunmaktaydı. Harem'de kukla eğitimi verenlerden biri Karabaş Derviş Ali'yd. Aynı zamanda Enderun muallimi olan Ali'ye 1681 yılında cariyelere verdiği 30 günlük eğitim karşılığında 1200 akçe ödenmiştir.³⁴ Bununla birlikte Aralık 1681 tarihli bir kayıttan Derviş Ali'nin haremdeki cariyelerin kullandıkları kuklaları tamir ettiği anlaşılmaktadır.³⁵

Enderun muallimi olmayan Usturacı Mehmed Çelebi ise eğitimleri kendi evinde vermekteydi.³⁶ Ancak kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Çelebi eğitimleri tek başına vermemekteydi. Mesela 1677 yılına

³² BOA. AE. SMMD. IV. 6159; Ayr. Bkz. Arşiv Belgelerine Göre... 2015: 18.

³³ BOA. İE.SM., 710, 879, 1000; Yay. Uzunçarşılı 1977: 92.

³⁴ BOA. AE. SMMD. IV. 7642; Yay. Özmutlu 2012: 89.

³⁵ BOA. AE. SMMD. IV. 7664; Yay. Özmutlu 2012: 89.

³⁶ BOA. DBŞ M. D. s. 8, 9, 10; KK. 1986. s. 17; MAD. 4040. s. 55, 59, 61, 70, 74, MAD. 4042, s. 103; Ayr. bk. Özmutlu 2012: 75.

ait bir kayıtta Ekim-Aralık ayları arasında bir hayâlbazın iki cariyeye 59 gün eğitim verdiği ve bunun için 12980 akçe ücret aldığı belirtilir. Aralık- Şubat 1678 tarihleri arasında verilen eğitim ise 45 gün sürmüştür.³⁷ 10 Şubat 1678 tarihli bir başka kayıtta ise Mehmed'in evinde on üç gün eğitim alan altı cariyenin kuklacı, hayâlbaz, hânenden gibi farklı eğitimler veren hocalar tarafından eğitildikleri anlaşılmaktadır.³⁸ Usturacının evinde verilen eğitimler hoca ve cariyeye sayılarında değişiklikler arz eder. Mesela bazı eğitimlerde dört hocanın altı cariyeyi eğittiği, bazen de iki hocanın üç cariyeyi eğittiği görülür.³⁹ 1679 yılının Eylül-Ekim ayları arasında beş hoca on cariyeye kukla ve hayâl eğitimi verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

Evliya Çelebi'nin (2006: 1/338) pehlivân-ı şebbâz (hayâl-i zilcîyân), pehlivân-ı kuklabâz olarak tanıttığı hüner sahiplerinin birincisi parmaklarıyla hayvan figürleri yansıtanlar, ikincisi ise tasvirlerle karagöz oynatanlardı (Nutku 1972: 101). Bu anlamda Osmanlı haremde cariyelere verilen hayâl ve kukla eğitimin de bahsi geçen sanatlarla ilgili olmalıdır. Mesela 24 Şubat 1678 tarihli bir belgede Usturacı Mehmed'in evinde verilen hayâl eğitimde kullanılmak üzere 150 parça hayâl malzemesi alınmıştır. Ancak belgede bu malzemelerin neler olduğu açık değildir.⁴¹ 1678 tarihli bir belgede ise Usturacı Mehmed'in evinde kukla eğitimi alan cariyelerin kullanması için küçük, orta ve büyük boyda 130 kukla alındığı görülmektedir.⁴²

Sonuç

Sonuç olarak haremın muhtelif dairelerinde görevlendirilmiş çok sayıda cariyeye vardı. Ancak bilinenin aksine Klasik dönemde hareme getirilen cariyelerin birçoğunun padişahla kişisel bir bağı ve karşılaşma imkânı da bulunmamaktaydı. Bu bağlamda harem bir ikametgâh olsa da sultan ailesinin hizmetkârları için bir eğitim kurumuydu. Hareme dâhil olan genç kadınlar sadece padişaha uygun cariyeler ve haremın ileri gelen kadınlara nedime sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda hem askeri hem de bürokrat sınıfına uygun eş olmak için eğitilirdi. Azad edilen ve askeri/idari personel ile evlendirilen kadınlar haremdeki yaşantılarını yeni haremlerine taşırlardı. Sultanın ikametgâhında kurulmuş olan teşkilat ve eğitim kalıbı bu evlilikler vasıtasıyla çoğaltılıp Osmanlı yönetici sınıfının sosyal ve politik temelini oluşturmaktaydı (Peirce 2002: 185-186). Zira dönemin tanığı Bobovius (2002: 100), haremde cariyelere verilen eğitimin saray dışından biriyle evlendirilmesi için gerekli olduğunu söylemekteydi. Bu anlamda haremdeki eğitimin fazlasıyla önemsendiği söylenebilir. Zira kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla haremdeki cariyelere sarayda ve saray dışında olmak üzere iki şekilde eğitim verilmekteydi. Bu anlamda saraydaki görevli Enderun hocalarının cariyelere sarayda eğitim vermelerinin yanında aynı hocalar cariyelere kendi evlerinde de eğitim vermekteydiler. Ayrıca sarayda hocalık yapmayan ancak saray dışında eğitim veren hocalar da bulunmaktaydı (Özmutlu 2012: 86 vd.).

Leyla Saz, haremdeki hayatı mükemmel bir mektepteki nezih ve muntazam ortama benzetmektedir. Saz'a göre (1958/21: 510), haremdeki cariyeler Cenabı Hakkın Kafkasya kadınlarına ihsan ettiği zekâ ve inceliklere, saray terbiyesini de eklemesiyle fevkalade zarafet ve nezaket kesbetmişlerdi. Küçükler büyüklere hürmet ve itaat ederlerdi. Büyükler ise küçükleri himaye eder, muhabbetle idare ederlerdi. Haremdeki herkes mevkiini ve vazifesini bilir ona göre davranırdı. Terbiye kabul edemeyecek kimse görülürse derhal bendegandan birinin hanesine çıkarılır, çeyiz ve para verilerek münasip biriyle evlendirilirdi.

³⁷ BOA. MAD. 4042. s. 120, 139; Yay. Özmutlu 2012: 97.

³⁸ BOA. KK. 1986. s. 10; Yay. Özmutlu 2012: 97.

³⁹ BOA. İ E. SM. 949; KK. 1986. s. 28, 39; MAD. 4040. s. 55, 56, 57, 61, 63, 70, 73, 76, 77, 80, 83, 86; Yay. Özmutlu 2012: 97.

⁴⁰ BOA. AE. SMMD. IV. 5227; AE. SMMD. IV. 8604; AE. SMMD. IV. 6159; Yay. Özmutlu 2012: 97.

⁴¹ BOA. DBŞ M. D. 315. s. 9; KK. 1986, s.16; Yay. Özmutlu 2012: 108.

⁴² BOA. DBŞ M. D 315. s. 10; Yay. Özmutlu 2012: 109.

Haremdeki yoğun iş yükünü yanı sıra eğitimi de göz önünde bulundurduğumuzda Haremin sakinlerinin boş zamanlarının çok fazla olmadığı söylenebilir. Bobovius göre (2002: 35), haremdeki kadınların koğuş işleri ile uğraşmadıkları zaman, mendil veya başlarına sardıkları yemenilerinin üzerine altın ve sim iplikle nakış işlerlerdi.

Hiç kuşku yok ki Osmanlı haremi kurumsallaşmış bir yapıya sahipti ve bu yapısını yüzyıllar boyunca korudu. Belki de bu yapı içindeki tek değişiklik kişilerin sayısında olmaktaydı. Diğer taraftan roller nerdeyse değişmeden devam etti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA.]

Ali Emiri Mehmed IV. [AE.SMMD.IV.] 5227, 6159, 7664, 8604, 8118, 10807

İbnülemin Saray Mesalihi [İE.SM.] 692, 710, 879, 883, 949, 1000, 1084, 1122, 1265

Bab-ı Defteri Başbakanlık Defterleri [DBŞM.d.] 215, 315, 373

Kâmil Kepeci [KK.] 1711, 1980, 1983, 1986.

Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d.] 4040, 4042, 4754, 5065

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TSMA.]

Defterleri [D.], 23, 8075, 8079, 8799

Evrak [E.] 4792

Diğer Kaynaklar

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa (2008). *Vekâyi'-Nâme [Osmanlı Târîhi (1648-1682)]*, (Yay. Hz. Fahri Ç. Derin), İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Abdurrahman Şeref Bey (1329). “Topkapı Sarayı-ı Hümayunu”. *TOEM*. cüz. 5: 265-269; cüz. 6: 329-364; cüz. 7: 393-421; cüz. 8: 457-483; cüz. 9: 521-594; cüz. 10: 585-594; cüz. 11: 649-657; cüz. 12: 413-730, İstanbul.

Akgündüz, Ahmet (2000). *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul 2017.

Albertus Bobovius (2002). *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Sunan ve Notlayanlar: Stephanos Yerasimos - Annie Berthier, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi.

And, Metin (1999). “Sanatçı Cariyeler”. *Sanat Dünyamız, Yaratıcı Osmanlı*. S. 73, İstanbul, 69-77.

Angiolello, Giovan Maria (2011). *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmed*, Çev. Pınar Gökpar. İstanbul: Profil Yayınları.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları, Geleneksel Seyir Sanatları (Kukla, Karagöz, Meddah, Ortaoyunu) Tiyatro, Sinema (2015). Yay. Haz. Resul Köse, Muzaffer Albayrak. TC.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Çalışlar, Aziz (1978). *Gerçekçi Tiyatro Sözlüğü*, Kültür Yayınevi.
- Covel, John (2017). *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray, Merasimleri, Gündelik Hayat*, Çev. Nurten Özmelek. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- D'Ohsson, İ. M. (1787-1824). *Tableau Général de L'Émpire Othoman*. Paris.
- D'Ohsson, İ. M. (1972). "Harem-i Hümayun", *Hayat Tarih Mecmuası*, Çev. Ayda Düz, (ilâve), C. 2, S. 9, İstanbul: 1-32;
- Eldem, Sedat H. ve Akozan Feridun, Topkapı Sarayı. (Bir Mimari Araştırma). İstanbul, 1982.
- Evliyâ Çelebi (2006). *Seyahatnâmesi*, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. C.1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (1996). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Fürst, Paulus (1663). *Türkische und Ungarische Chronica oder kurze historische Beschreibung aller deren zwicshen dem Gothlobhithsten Fürsten Hauss Oesterrich auch andern Christlichen Botentaten*. Nürnberg.
- Göncü, T. Cengiz (2011). *Harem ve Cariyelik, 19. Yüzyıl*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Goodwin, Godfrey (1998). *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*. Çev. Sinem Gül. İstanbul: Sabah Kitapları.
- İnalcık Halil, "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu", S. 11, Chicago, 1990, s. 7-15.
- https://www.academia.edu/33208400/Harem_Bir_Fuhuş_Yuvası_Değil_Bir_Okuldu_Halil_Inalcık / Erişim Tarihi 15 Mart 2019
- İpşirli Argit, Betül (2011). "18. Yüzyılda Harem-i Hümayun'dan Çırağ Edilen Cariyeler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 25, 3-33.
- İpşirli Argit, Betül (2017). *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Haremi-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İpşirli, Mehmet (1997). "Harem". *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 135-138.
- Kanar, Mehmet (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C. 2. İstanbul: Say Yayınları. 2285.
- Kocaaslan, Murat (2014). *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Leyla Saz (1958), "Saray ve Harem Hâtıraları" *Yeni Tarihi Dergisi*. Mart. S. 15. 410-414.
- Leyla Saz (1958). "Saray ve Harem Hâtıraları". *Yeni Tarih Dergisi*, Eylül, S. 21. 507-510.
- Mehmed Halife (1340). *Târih-i Gilmânî*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Menavino, Giovanni Antonia (1548). *I Cinque Libri della Legge, Religione, e Vita de' Turchi, della corte, & d'alcune guerre del Gran Turco*. Venedik.
- Necipoğlu, Gülru (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Nutku, Özdemir (1972). *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özmutlu, Günnaz (2012). *IV. Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler (1677-1687)*. Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Parlatır, İsmail (1992). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Peirce, Leslie (2002). *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Postel, Guillaume (1560). *De la Republique des Turcs & là ou l'occasion s'offrera, des Meurs & loys de tous Muhamedistes*. Poitiers.
- Râşid Memed Efendi (1865). *Târîh-i Râşid*. C.1. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.
- Râşid Memed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Hz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ricaut, Paul (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. Çev. H. İnalcık ve Nihan Özyıldırım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet ve Nuri Akbayan (1999). *Binbir Gün Binbir Gece-Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*. İstanbul: DenizBank.
- Sevengil, Refik Ahmet (1990). *İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'e kadar)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taner, Haldun, Metin And ve Özdemir Nutku (1996). *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tuğlacı, Pars (1985). *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul.
- Uluçay, Çağatay (1971). *Harem II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uluçay, Çağatay (1956). *Haremden Mektuplar*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Ünüvar, Safiye (2007). *Saray Hatıralarım*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1977). "Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", *Belleten*, C. XLI, S. 161, Ocak. 79-114.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Withers, Robert (1996). *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Çev. Cahit Kayra. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret AŞ. Yayınları.

EKLER VE GÖRSELLER

Lev. 6. Eldem'e göre 17. yüzyıl sonlarında Harem Zemin Kat Planı; Eldem-Akozan 1982

Ek. 1a. Sedat Hakkı Eldem'e göre 17. yüzyıl sonlarında harem zemin kat planı, (Eldem-Akozan 1982)

A- Kara Ağalar Taşlığı	51. Valide Sultan Namaz Odası
B- Cariyeler Taşlığı	52. Valide Sultan Yatak Odasına Geçilen Kapı
C- Valide Sultan Taşlığı	53. Kubbeli Odadaki Ocak
1. Araba Kapısı	54. Valide Sultan Kubbeli Oda
2. Şadırvanlı Sofa	55. Valide Sultan Taşlığına Geçilen Kapı
3. Adalet Kulesi	56. Kapı
4. Büyük Bini Kapısı	57. Valide Sultan Hamamına Geçilen Kapı
5. Büyük Bini	58. Valide Sultan Taşlığına Geçilen Birinci Oda
6. Meşkhane Hamamı	59. Valide Sultan Taşlığına Geçilen Birinci Odanın Kapısı
7. Meşkhane	60. Valide Sultan Taşlığına Geçilen İkinci Oda
8. Kara Ağalar Camisi Geçiş Kapısı	61. Valide Sultan Taşlığına Açılan Kapı
9. Kara Ağalar Camisi Geçiş Kapısı	62. Valide Sultan Taşlığından Altın Yola Açılan Kapı
10. Kara Ağalar Camisi	63. Valide Sultan Odasını Hünkâr Odasına Bağlayan Koridorun Kapısı
11. Sultanın Atından İndiği Yer	64. Valide Sultan Hamamına Açılan Kapı
12. Kara Ağalar Camisi Kara Ağalar Taşlığına Açılan Kapı.	65. Valide Sultan Odasını Hünkâr Odasına Bağlayan Koridor
13. Şadırvanlı sofadan kara ağalar taş. Geçilen kapı.	66. Valide Sultan Hamamı
14. Müsahipler ve Cüceler Odası	67. Hünkâr Hamamı
15. Kara Ağalar Nöbet Yeri	68. Valide Sultan Odasının Hünkâr Sofası'na Açılan Kapısı
16. Kara Ağalar Koğuş Önü Revakları	69. Hünkâr Hamamının Hünkâr Sofası'na Açılan Kapısı
17. Kara Ağalar Koğuşu Giriş Kapısı	70. Hünkâr Sofası
18. a-n Kara Ağalar Koğuşu.	71. Hünkâr Sofası'ndaki Odanın Kapısı
19. Ortancalar Hapishanesi (?)	72. Hünkâr Sofası'ndaki Oda
20. Dârüssaâde Ağası Odası Girişi	73. Çeşmeli Sofa'dan Hünkâr Sofası'na Açılan Kapı.
21. a- Dârüssaâde Ağası Mekanları İkinci Giriş Kapısı	74. III. Murad Sofasını Hünkâr Sofası'na Bağlayan Kapı.
b- Dârüssaâde Ağası Özel Odası	75. Hünkâr Sofası ile Murad Odası Arasındaki Kapı.
c- Dârüssaâde Ağası Hamamı	76. Çeşmeli Sofa.
22. Şehzadeler Mektebine Çıkılan Merdiven	77. Çeşmeli Sofa'da Çeşme
23. Harem Kadınlar Bölümüne Giriş Kapısı	78. Çeşmeli Sofa ile III. Murad Odası Giriş Sofasını Bağlayan Kapı
24. Kuşhane Avlusuna Geçiş Kapısı	79. Çeşmeli Sofa ile Ocaklı Sofayı Bağlayan Kapı.
25. Harem Kadınlar Bölümüne İkinci Giriş Kapısı	80. Valide Sultan Taşlığından Ocaklı Sofa'ya Girilen Kapı
26. Harem, Nöbet Yeri	81. Ocaklı Sofa.
27. Altın Yol Geçiş Kapısı	82. Kadınefendiler odaları (Başhaseki Odası) Odalarına Giriş
28. Altın Yol	83. Şehzade Odalarına Geçilen Kapı.
29. Üst Kata Çıkılan Merdivenler	84. Kadınefendiler odaları (Başhaseki Odası)
30. Valide Sultan Taşlığına Geçiş Kapısı	85. Cinlerin Meşveret Yeri
31. Cariyeler Taşlığına Geçiş Kapısı	86. Çifte Kasırlara Girilen Kapı
32. Cariyeler Taşlığına Geçiş Koridoru	87. Çifte Kasırlar Kubbeli Oda
33. Valide Sultan Taşlığı Çeşme	88. Çifte Kasırlar IV. Mehmed Odası
34. Cariyeler Hamamı	89. Cinlerin Meşveret Yeri ile III. Murad Odası Giriş Sofasını Bağlayan Kapı.
35. Musluklar	90. III. Murad Odası Giriş Sofası
36. Üst Kattaki Odalara Çıkılan Merdivenler	91. III. Murad Odası Giriş Kapısı
37. Üst Kat Odaları (Cariyeler Kullanımı İçin)	92. III. Murad Odası
38. Cariyelere Ait Mekanlar (Kiler Vs.)	93. I. Ahmed Odası
39. Helâlar	
40. Cariyeler Koğuşuna Giriş Kapısı	
41. a- Cariyeler Koğuşu	
b- Koğuşun Ocağı	
42. Cariyeler Hastanesine İnilen Merdivenler	
43. (a-b-c) Başkadınefendi Daireler	
44. Valide Sultan Odalarına Geçilen Kapı	
45. Sultan havuzuna İnilen Merdivenler	
46. Kahve Odasına Geçilen Kapı	
47. Kahve Odası	
48. Valide Sultan Kubbeli Odasına Geçilen Kapı	
49. Valide Sultan Kubbeli Odasına Geçilen Kapı	
50. Valide Sultan Yatak Odası	

Ek. 1b. Harem, mekanları

G.1. Valide Sultan, Costumes turcs de la Cour et de la ville Constantinople 1720, Bibliothèque nationale de France, Paris.

G.2. 16. Yüzyıl sonlarında bir Avusturyalının elinden harem kadınları. Albüm, Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8626, fol. 116a. (Necipoğlu, 2007)

G.3. Müzisyen cariyeler, Costumes turcs de la Cour et de la ville Constantinople 1720
Bibliothèque nationale de France, Paris.

G.4. Kethüda Kadın: Elbise-i Atike-i Osmaniye,
İÜK. T. 9362, (Tuğlacı 1985)

G.5. Haseki sultan ve yardımcısı, *Figures naturelles de Turquie* par Raynal, 1688, Bibliothèque Nationale de France, Paris

G.6. Harem cariyeler taşlığı